

DAVID G.
MARWELL

MENGELE

odhalení anděla smrti

xyz

Mengele: Odhalení Anděla smrti

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.xyz.cz
www.albatrosmedia.cz

David G. Marwell
Mengele: Odhalení Anděla smrti – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2022

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

DAVID G. MARWELL

MENGELE

ODHALENÍ „ANDĚLA SMRTI“

xyz

PAMÁTKY MÝCH RODIČŮ

Edward M. Marwell

1922–2010

Grace Glass Marwellová

1924–2013

OBSAH

POZNÁMKA KE ZDROJŮM /9

PŘEDMLUVA /11

ČÁST I: STÁT SE MENGELEM /19

KAPITOLA 1: „ZÁŘIVÝ JAS“ /21

KAPITOLA 2: VĚDEC A VOJÁK /53

ČÁST II: OSVĚTIM /83

KAPITOLA 3: HLAVNÍ MĚSTO HOLOKAUSTU /85

KAPITOLA 4: „ŠŤASTNÝ PŘESUN“ /106

KAPITOLA 5: „BUDU MUSET SEHNAT

POSTÝLKU PRO ROLFA“ /141

ČÁST III: ÚTĚK /159

KAPITOLA 6: VĚZNĚNÍ A ÚKRYT /161

KAPITOLA 7: KLID A BOUŘE /186

ČÁST IV: HON /225

KAPITOLA 8: PŘEDEHRA /227

KAPITOLA 9: VYŠETŘOVÁNÍ /250

KAPITOLA 10: SÃO PAULO /269

KAPITOLA 11: „ŽIVOTOPIS KOSTÍ“ /287

KAPITOLA 12: POCHYBY /312

KAPITOLA 13: POKROK A PATOVÁ SITUACE /340

KAPITOLA 14: PŘÍPAD UZAVŘEN /353

EPILOG: OTEC A SYN /371

DOVĚTEK /385

PODĚKOVÁNÍ /387

POZNÁMKY /391

HODNOSTI DŮSTOJNÍKŮ SS /463

POUŽITÁ LITERATURA /464

POZNÁMKA KE ZDROJŮM

Ačkoli se tato kniha opírá o primární zdroje z archivů po celém světě a o pečlivý výzkum řady vynikajících vědců, vychází i ze spisů samotného Mengeleho. Přečetl jsem si jeho korespondenci a deníky z dob jeho stáří a seznámil se s podrobnými detaily jeho zdravotních potíží, frustrací a soukromých úvah, jakož i se stylem a rytmem jeho myšlenek. Kromě toho jsem získal přístup k Mengeleho vlastnímu pokusu ve stejném oboru podnikání, kterým jsem se sám zabýval. Na sklonku svého života se Mengele rozhodl sepsat svůj životní příběh a zvolil formu autobiografického románu, který měl vyprávět o člověku, jehož „velmi zvláštním způsobem formovala jeho doba“. V dopise svému synovi odůvodnil zvolený žánr tím, že popsal jeho výhody, mezi které patřilo:

Možnost liberálnějšího uchopení obtížných témat; zaměnitelnost vlastních zkušeností a zkušeností jiných lidí; typizace dobových událostí a lidí; snazší objasnění vnitřních souvislostí; příčin a dějů; a nakonec i přenesení osudu jednotlivce na celé skupiny.

Věřil, že díky tomuto typu „autofikce“, která ho oprostila od limitů doslovné pravdy, může ze surového materiálu svého života vykresat ušlechtilější, ba dokonce univerzálnější poselství. Z bezpečnostních důvodů a z důvodu ochrany se Mengele rozhodl uvádět smyšlená jména jednotlivých postav a zeměpisných lokalit. Mým úkolem bylo tento zastírací manévř rozšifrovat a přijít na skutečná jména osob a míst, která v jeho příběhu hrála klíčovou roli. Tím bych doplnil Mengeleho úsilí – dekodovat to, co zakódoval. Díky mému úspěchu se podařilo objasnit, co se snažil zamaskovat, a jeho „autobiografický román“ se tak stal nenahraditelným a neocenitelným zdrojem.

PŘEDMLUVA

Josef Mengele se narodil 16. března 1911 a zemřel 7. února 1979. V létě roku 1944, takřka přesně v polovině svého života, trávil dlouhé dny a noci službou na rampě koncentračního tábora Osvětim-Březinka, kde třídil nové transporty a rozhodoval o lidských osudech. Obrovské úsilí nacistů vyvraždit maďarské Židy, poslední židovskou komunitu, na kterou se zaměřili, běželo na plné obrátky. Po nově vybudované vedlejší koleji mířilo hlavní branou do srdce tábora zdánlivě nekonečné procesí železničních vagonů, aby se zastavilo kousek od plynových komor. Tento nový vjezd, dokončený o pár měsíců dříve, nahradil neefektivní přijímací rampu, která se nacházela mezi hlavním osvětimským táborem a Březinkou. Tím se značně zjednodušil proces vykládky a odbavování osudem zatracených a dezorientovaných cestujících nacpaných do nevětraných nákladních vagonů, do nichž nastoupili před několika dny v Maďarsku. Tábor dosáhl svého zenitu a běžel na plný výkon; od konce dubna do konce července sem bylo deportováno téměř 430 000 maďarských Židů, z nichž byla drtivá většina zavražděna ihned po příjezdu. Dá se říci, že podobného životního vrcholu dosáhl i sám Mengele.

Kdybychom mu mohli nahlédnout do hlavy, asi bychom zjistili, že je nesmírně spokojený s tím, jakou cestou se jeho život ubírá. V mladém věku – v pouhých třiatřiceti letech – stanul na pokraji velkého úspěchu. Jeho vlastní studium, příprava a tvrdá práce ho přivedly na bezprecedentní pozici ve vědeckém oboru, který byl jeho neutuchající vášní. Nepochybně to vnímal tak, že nikdo v historii neměl přístup k takovému surovému materiálu, jako měl on, ani nebyl tak oproštěn od zábran, které krotily ambice a omezovaly vědecký pokrok.

Jestliže se první polovina života Josefa Mengeleho nesla ve znamení neustálého nárůstu úspěchů, které jej dovedly až k tomuto okamžiku, ve druhé polovině se vše, čeho dosáhl, rozpadlo. Třetí říše se toho léta dostala z nejzazšího koutu svého rostoucího impéria zpět tam, kde začala. V následujících měsících se i nadále smršťovala, připomínala černou díru, která pohltí samu sebe. Zároveň se Josef Mengele, kdysi blízko středu tohoto odvážného nového světa, dostával stále více na okraj. Viděl, jak vyhlídky na slibnou budoucnost blednou, jak se vše, na čem mu záleželo, vzdaluje mimo jeho dosah.

Zatímco probíhal tento proces rozkladu, započal i proces doplnkový, v rámci kterého jeho pověst vzrostla do téměř bájných výšin: pro svět se stal nejen zosobněním hnutí, které ho tolik nadchlo, ale rovněž nejznámějším vykonavatelem jeho zločinů. Mengele, některými zvaný „Anděl smrti“, se stal dobře známou postavou popkultury, vkrádal se do nočních můr a i ve dne strašil zástupy lidí. V jisté chvíli se stal ztělesněním nejen samotného holokaustu, ale také selháním spravedlnosti po válce – osobností, která přispěla k tomu, že nemáme šanci pochopit, kým tento muž skutečně byl a jaké měl motivace.

V únoru 1985, když jsem pracoval v Úřadu pro zvláštní vyšetřování (OSI) při americkém ministerstvu spravedlnosti, mě přidělili

k mezinárodnímu vyšetřování, jehož cílem bylo vypátrat Mengeleho a postavit ho před soud. Úřad OSI, který byl založen v roce 1979 na základě zákona prosazeného Elizabeth Holtzmanovou, průbojnou a zanícenou kongresmankou z New Yorku, nahradil mdlé snahy vyšetřit nacistické válečné zločince žijící ve Spojených státech, které dříve probíhalo pod taktovkou Imigračního a naturalizačního úřadu. Nová legislativa nejenže zřídila úřad OSI, ale také jej zařadila do trestního odboru ministerstva spravedlnosti, poskytla mu solidní rozpočet a vytvořila právní rámec, podle něhož mohli být nacističtí zločinci stíháni za imigrační podvody spojené s uvedením nepravdivých údajů o svém původu a své účasti na nacistické perzekuci.

Zpočátku bylo šetření úřadu organizováno stejně jako jiné federální trestní stíhání: pod vedením státních zástupců vedli vyšetřování vyškolení kriminalisté, kteří vyhledávali písemné důkazy a svědky. Brzy se však ukázalo, že tyto případy jsou poněkud odlišné povahy. Ke spáchání vyšetřovaných zločinů došlo daleko za oceánem, důkazy byly v různých jazycích a historický kontext, do něhož bylo třeba důkazy zasadit, byl téměř nepochopitelný pro všechny s výjimkou těch, kteří jej prožili, a historiků, kteří jej studovali. Aby bylo možné tyto zločiny důkladně a náležitě prošetřit, potřeboval tým obžaloby nové členy. Připojil jsem se k malému týmu postgraduálních studentů historie a nových doktorů filozofie, kteří, ač byli původně najatí kvůli překladům dokumentů, v úřadu brzy fakticky nahradili vyšetřovatele. Postupem času jsme vytvořili novou metodu, kterou bychom mohli nazvat „forenzní historie“; zcela poprvé se profesionální historici najímali jako členové právního týmu na plný úvazek a využívali své znalosti a schopnosti, aby pomáhali při soudních řízeních. Náš význam pro poslání OSI se odrazil ve změnách organizační struktury; do OSI jsem nastoupil v březnu 1980 jako třetí historik a připojil

se k týmu, který čítal deset nebo jedenáct vyšetřovatelů, vyslaných z různých státních orgánů činných v trestním řízení. Když jsem o devět let později odcházel, bylo v týmu deset historiků a pouze jeden vyšetřovatel.

Pracovali jsme tak, jak historici pracují. Pátrali jsme v archivech po důkazech, zpovíдали jsme jednotlivce, abychom zjistili těžko pochopitelné podrobnosti, a konzultovali jsme s odborníky, abychom zjistili souvislosti a spojitosti. Zároveň jsme však byli i advokáty. A potýkali jsme se s určitými omezeními: federální předpisy o důkazech nám kladly nové limity pro to, co můžeme jako důkaz předložit. Stejně jako studenti prvního ročníku právnické fakulty jsme se nazpaměť učili výjimky ohledně předpisu o výsledku.

Standardní náplní naší práce v OSI byly kauzy proti neněmeckým pomocníkům na nižších pozicích, kteří se ve službách svých „pánů“ podíleli na pronásledování nevinných obětí. Němci se při obsazování dobytých zemí ve velké míře spoléhali na pomoc místních obyvatel – překladatelů, policistů a dozorců v táborech – a zdejší obyvatelstvo mělo pádný motiv propojit svůj osud s německými dobyvateli. Když se průběh války obrátil proti Němcům a přinutil je k ústupu, jejich pomocníci je následovali, protože věděli, že návrat domů by znamenal spravedlnost z rukou Sovětského svazu. Splynuli s obrovskou vlnou odsunutého obyvatelstva, které zaplavilo německé území, neboť nemělo kam jít. Tito „šikanátoři“ využívali po boku svých obětí pomoci Spojenců a za lepší budoucnost v Americe odpluli na stejných lodích, které převážely ty, na jejichž trýznění se podíleli. Po příjezdu do Ameriky nechali minulost za sebou a začali nový život. Bylo zapotřebí čtyř desetiletí a silného tlaku několika odhodlaných jedinců, aby se upozornilo na tu groteskní ironii, že se Spojené státy staly útočištěm nejen obětí nacistické perzekuce, ale i těch, kteří se na ní podíleli.

V březnu roku 1983 rozšířil William French Smith, první ministr spravedlnosti prezidenta Ronalda Reagana, působnost úřadu OSI a pověřil nás, abychom prošetřili obvinění, že americká rozvědká naverbovala po válce bývalého důstojníka gestapa Klause Barbieho. Obvinění bylo obzvláště znepokojivé, protože Barbie, který sloužil ve Francii, se podílel na zatýkání a deportacích Židů a Francouzi ho v nepřítomnosti soudili a odsoudili k trestu smrti. Allan A. Ryan Jr., tehdejší ředitel OSI, vydal obsáhlou zprávu, v níž popisoval, jak Spojené státy Barbieho naverbovaly jako zpravodajského agenta, vědomě ho chránily před francouzským trestním stíháním a vyvezly ho z Evropy do Jižní Ameriky po takzvané kryší stezce, pozemní únikové cestě do italských námořních přístavů. Ryan se dostal na titulní stránky novin, když doporučil ministru spravedlnosti, aby se americká vláda omluvila Francouzům za to, že proces spravedlnosti zadržovala.

Po vyšetřování Barbieho se vynořila mnohem známější postava, která upoutala zájem veřejnosti: Josef Mengele. Mengeleho dvojí podoba – ztělesnění holokaustu i selhání spravedlnosti – hrála roli v politickém a morálním kalkulu tří států, které se ho v roce 1985 vydaly hledat. Těm Američanům, kteří usilovali o vyšetřování nejhlasitěji, šlo čistě o politiku, strategii, jak získat publicitu a připsat si body. Němcům šlo o snahu vykompenzovat svou nečinnost v minulosti. A u Izraelců to byla zvláštní směs politiky a emocí, která je nutila odmítat případ uzavřít tak dlouho, jak jen to bylo možné. Pro mě, ačkoli neznám nikoho z rodiny, komu by Mengele ublížil, to bylo silně osobní. V průběhu vyšetřování jsem navštívil jeho rodné město a úkryt, vedl rozhovory s jeho rodinou, přáteli, kolegy a oběťmi, prohlédl jsem si místa, na kterých páchal své činy, četl jeho soukromou korespondenci a intimní úvahy a nakonec jsem v rukou držel jeho kosti.

I poté, co se Mengeleho případ oficiálně uzavřel, ve mně zůstal. O vyšetřování jsem hovořil na desítkách veřejných vystoupení ve Spojených státech i v zahraničí. Veřejnost, s níž jsem se setkával, byla Mengeleho osobou a tím, co představoval, i nadále fascinována. Díky své smrti a dostupnosti nových pramenů o jeho životě zůstal Mengele předmětem seriózního vědeckého a novinářského zkoumání a stále je uznávanou a strašidelnou postavou popkultury. Dokonce i dnes se o něm při zadání slova „Mengele“ do vyhledávače na Googlu objevují téměř denně zmínky v širokém spektru témat od historie po vědu, často jako měřítko zla. V roce 2017 získal Renaudotovu cenu, prestižní ocenění za literaturu ve Francii, román o Mengeleho poválečném životě *Zmizení Josefa Mengeleho* od Oliviera Gueze a rok předtím vyšel ve Spojených státech kritiky vychvalovaný román *Mischling* od Affinity Konar pojednávající o jeho působení v Osvětimi.

V průběhu let jsem o Mengelem stále četl a přemýšlel a začátkem roku 2016 jsem začal sepsovat knihu o vyšetřování a mé úloze v něm. O tomto jedinečném úsilí se zveřejnilo množství nových důkazů, které byly k dispozici v archivech v Německu, Izraeli a Spojených státech. Spis CIA, odtajněný v roce 2000, podrobně popisoval dosud neznámou část vyšetřování. A v září 2017 vydala izraelská zpravodajská služba Mosad na základě svého utajovaného spisu o Mengelem obsáhlou zprávu v hebrejštině plnou nových odhalení. Všechny tyto materiály spolu s mými vlastními vzpomínkami poskytly bohaté podklady pro pochopení toho, jak a proč se Německo, Izrael a Spojené státy v roce 1985 rozhodly spojit své síly a Mengeleho najít.

Můj původní plán psát výhradně o vyšetřování se zbortil pod tíhou fascinujícího množství nejnovější literatury a vědeckých poznatků, na které jsem během výzkumu narazil. Četl jsem dopodrobna o Mengeleho vědeckém vzdělání, zkušenostech a práci

a dozvěděl jsem se překvapivé souvislosti a detaily. Tento materiál, ze značné části psaný v němčině, zkoumá aspekty Mengeleho života a kariéry, o kterých jsem nevěděl. Poučený a plný fascinace jsem se rozhodl, že své téma rozšířím a že kromě vyšetřování se budu věnovat i důkladnému zkoumání tohoto člověka – že se zaměřím na jeho život, kariéru a to, jak si ho ostatní pamatují i představují. Zatímco určitá Mengeleho karikatura, která ožila kvůli jeho roli ve filmech, knihách a jako často užívaný symbol zla, je známá velmi dobře, o muži samotném se toho ví podstatně méně.

ČÁST I

STÁT SE MENGELEM

KAPITOLA 1

„ZÁŘIVÝ JAS“

(březen 1911 – září 1938)

Podle všeho byl Mengeleho rodný domov nepravděpodobným zázemím, ze kterého by se vyklubal muž, jenž se měl stát „Andělem smrti“. Je obtížné najít důkazy o extrémní politické orientaci, antisemitismu a vražedných sklonech, které ho později definovaly. Studie o sociálním zázemí a zkušenostech z dětství mužů, kteří později páchali zločiny pod taktovkou nacistů, často uvádějí vliv první světové války na jejich psychické a emocionální rozpoložení.¹ Mnozí z těch, kteří byli později odsouzeni za páchání hrůzných zločinů, patřili ke generaci, pro niž hrála první světová válka velmi významnou roli. Jedna z teorií tvrdí, že spousta mladých Němců zůstala kvůli masakru bez otců a z těch otců, kteří se vrátili, udělala náhlá kapitulace Německa zavrženíhodné osoby.² Tvrdí se, že psychologická újma v kombinaci s poválečnou nouzí a politickými převraty zformovala skupinu mužů, kteří v Hitlerově poselství našli působivou výzvu k činu, což mu otevřelo cestu

k následnému úspěchu a některé z nich připravilo na ideologický střet, který jim umožnil páchat zločiny a zvěrstva nebyvalého rozsahu.

Mengeleho otec Karl sice sloužil na počátku války v německé armádě, po dvou letech ho však odvolali, aby se znovu ujal vedení firmy nesoucí jeho jméno. Ta se přeorientovala z výroby zemědělských strojů na výrobu vybavení, které napomáhalo německému válečnému úsilí. Mengeleho firma vyráběla takové předměty jako kovové olovnice používané při umísťování námořních min a dvoukolové, koňmi tažené vozy k přepravě munice. Firma navýšila počty zaměstnanců z patnácti (údaj z roku 1915) na devadesát jedna na konci války. Přestože firma nebyla největším zaměstnavatelem v Günzburgu, byla na nejlepší cestě stát se významnou ekonomickou institucí v malém městě, což zvýšilo postavení Karla Mengeleho a navýšilo hodnotu jeho majetku.

Mengeleho matka Walburga, o tři roky starší než její manžel, pocházela z vážené günzberské rodiny. Zatímco svého otce Mengele později popsal jako „dobrosrdečného a soucitného“, matka byla „nesmírně rozhodná a rázná“. Podle rodinného přítele se lidé v továrně mnohem více báli, když přišla Mengeleho matka, než když se objevil otec.³ Byla to zbožná katolička, jejíž zánícenost pro náboženství Mengeleho patrně ovlivnila.⁴ Ačkoli nebyl věřící, zůstal součástí církve a rozhodl se pro církevní svatbu – to bylo mezi příslušníky SS neobvyklé.⁵

Ve své autobiografii věnoval Mengele více než sto stran svému ranému životu a vykreslil obraz bezpečného dětství ve společnosti rodičů, prarodičů a pomocníků v domácnosti. Narodil se, když bylo matce třicet jedna let. Rodina vnímala jeho narození jako významnou událost, obzvláště poté, kdy o prvorozeného syna jen několik dní po porodu přišla. Nadšení, s jakým rodina příchod Josefa Mengeleho vítala, bylo měřítkem toho, jak dlouho na něj

čekala, a Josef se stal středobodem její pozornosti. Během následujících tří let se k němu připojili dva mladší bratři, Karl a Alois. Mengele tak prožil relativně bezproblémové a klidné dětství.

Atmosféra doma byla podle jednoho přítele z dětství „konzervativní, katolická, konvenční“.⁶ Mengeleho otec byl, přinejmenším v určitém období, členem Německé národně lidové strany (*Deutschnationale Volkspartei*, DNVP). Nebyl tedy stoupencem nacistické strany, jak naznačují někteří, kteří uvádějí, že v říjnu 1932 poskytl Hitlerovi jednu ze svých továrních budov na předvolební akci. Karl vstoupil do nacistické strany ve skutečnosti až v květnu 1933, tedy až poté, co se dostala k moci, a to v souvislosti se snahou získat křeslo v městské radě, které mu uniklo při předchozích pokusech v letech 1924 a 1929. Podle historika Zdeňka Zofky byly politické aspirace Karla Mengeleho méně ideologické, spíše podložené touhou ovlivnit místní podnikatelské klima. Místní funkcionáři nacistické strany v Günzburgu ho obvinili, že si svůj mandát zaplatil štědrým darem.⁷ Ačkoli v roce 1935 vstoupil Karl do SS (*Schutzstaffel*, ozbrojená organizace NSDAP), jeho členství bylo pouze formální, nevykonával žádnou službu a nezískal žádnou hodnost. Poválečný denacifikační soud konstatoval, že jeho funkce okresního hospodářského poradce, kterou zastával v letech 1936–1945, byla čistě formální povahy, neměl žádnou politickou odpovědnost a nebyl „přesvědčeným ani hodnověrným národním socialistou“. Soud dále konstatoval, že Karl Mengele se vůči osobám, které byly cílem nacistického režimu, včetně politických odpůrců a Židů, choval spravedlivě a velkoryse.⁸

V souladu s konzervativní politikou svého otce vstoupil Josef Mengele v roce 1924 do Velkoněmeckého svazu mládeže (*Grossdeutschen Jugendbund*, GDJ) a od roku 1927 až do svého odchodu z organizace v roce 1930 byl vedoucím (*Ältestenführer*) pobočky v Günzburgu, která čítala šedesát chlapců a třicet dívek.

Mengele vzpomínal na oslavu letního slunovratu, kterou se svou skupinou uspořádal:

O slunovratu jsme byli hrdí na náš velký táborák, který na hřebeni proti rodnému městu plál až k nebesům a dával na vědomí, že malá skupina chlapců a dívek dnes slaví slunovrat s horlivými myslmi a dychtivými srdci, aby probudila a vyburcovala lid své vlasti ke svatému boji za osvobození z okovů hanebné Versailleské smlouvy. Plameny by nás měly osvobodit a... osvítit naši cestu, měly by nás zahřát láskou k našemu velkému národu a jeho vysoké kultuře a měly by zpopelnit všechny neshody mezi námi Němci.⁹

Jak Mengele vysvětlil ve svém deníku, GDJ nepřijímala Židy, aby se konečně mohly projevit „charakteristické vlastnosti německého národa“ a osvobodily se od cizí „inkrustace“.¹⁰ Některí interpretují Mengeleho retrospektivní reflexi jeho působení v GDJ, která měla jasný nacionalistický a antisemitský nádech tak, že členství v této mládežnické skupině mu vytyčilo jasnou cestu k pozdějšímu členství v nacistické straně a k bezvýhradnému zapojení do její ideologie a světonázoru. Historik Sven Keller však tvrdí, že taková interpretace je „přehnaná“. Pokud se Mengele ve svém rodném domově setkával s antisemitskými postoji, jednalo se spíše o „latentní kulturní antijudaismus, který byl zcela typický pro tehdejší katolické prostředí“.¹¹ Antisemitismus, tvrdí Keller, byl v GDJ nepochybně přítomen, stejně jako v širokých vrstvách mládežnického hnutí a v dalších pravicově konzervativních organizacích ve Výmarské republice, nebyl ale ani tlačen do popředí vysloveně jako cíl, ani srovnatelný s virulentním rasovým antisemitismem národních socialistů.¹²

Členství Josefa Mengeleho v GDJ nelze považovat za přímou předzvěst ani za projev již existujícího nadšení pro myšlenky a principy nacionálního socialismu... Zaměřovali se na myšlenky Ernsta Jüngera nebo Moellera van den Brucka, nikoli na myšlenky Adolfa Hitlera nebo Alfreda Rosenberga.¹³

Mengele navštěvoval *humanistische Gymnasium* v Günzburgu, střední školu, která zahrnovala výuku v latině a řečtině, jazycích považovaných za základy evropské kultury. Jeho tamější výsledky byly přinejlepším průměrné. Z náboženství, anglického jazyka, fyziky a dějepisu získal známku „dostatečně“, z německého jazyka, řečtiny, latiny a matematiky „nedostatečně“. Zatímco jeho chování bylo ohodnoceno jako přijatelné, jeho snaha a zájem o školu byly shledány neuspokojivými. V Mengeleho školních záznamech se uvádí, že prodělal řadu infekcí, které začaly během školního roku 1927–28, včetně osteomyelitidy, nefritidy a sepse, a že ho tyto nemoci přinutily na delší dobu školu vynechat, rovněž vedly k chronickému onemocnění ledvin. Toto onemocnění mu znemožnilo převzít rodnou firmu, na kterou si jako nejstarší syn mohl činit nárok.

Přestože se kvůli velké hospodářské krizi vyhlídky firmy zhoršily, byla stále v provozu. Mengelemu přišlo přirozené, že se k otci v podniku připojí, zejména proto, že ho odjakživa fascinovaly technické záležitosti a živě se zajímal o dění v otcových dílnách i továrně. Mengeleho matka se však domnívala, že synův zdravotní stav, vyžadující speciální dietu a odpočinek, je v rozporu s prací ve firmě, kde bylo zapotřebí pevného zdraví. Místo něj se na převzetí otcova podniku připravoval nejmladší bratr Alois, který navštěvoval obchodní přípravku, takže Josef měl spolu se svým druhým bratrem Karlem při volbě povolání volnou ruku.¹⁴ V roce 1930 složil Mengele *Abitur* (maturitu) a získal „vysvědčení dospě-

losti“, aniž by si byl jistý, jakým směrem se nakonec vydá, a aniž by ho poháněl nějaký konkrétní zájem.

MNICHOV

Když Josef Mengele v dubnu 1930 opustil svůj domov v Günzburgu a začal studovat na Ludwig-Maximilians-Universität München (Mnichovské univerzitě), vydal se na cestu objevů a úspěchů. Vrhł se na studia medicíny a s ní souvisejících oborů – lidské genetiky a antropologie. Jeho volba oborů byla mimořádně příhodná, protože s nástupem nacionálního socialismu jejich význam vzroste a budou se těšit, jak vyjádřil jeden historik, „symbiotickému vztahu“ s nacistickým státem,¹⁵ který nakonec sehraje rozhodující roli v osudech milionů lidí.

Učitel biologie na gymnáziu v Günzburgu v něm nejprve vzbudil zájem o vědu a antropologie mu připadala „nejvíc vzrušující“. Po maturitě se však upnul na studium stomatologie, protože věřil, že si vydělá spoustu peněz. Poznamenal, že v jeho rodném městě „není jediný zubař“.¹⁶ Po příchodu na univerzitu se začal bavit s Juliusem Diesbachem, který byl o rok starší než Mengele, také chodil na gymnázium v Günzburgu a také ho přijali na univerzitu. Diesbach tvrdil, že stomatologie je „příliš vymezený obor a příliš specializovaný“, a přesvědčivě obhajoval medicínu. Mengelemu přišlo na medicíně přitažlivé zejména její široké pole působnosti: „Protože antropologie a lidská genetika patřily k širšímu oboru medicíny, rozhodl jsem se nakonec pro tento obor.“¹⁷ Navzdory okolnostem – náhodnému rozhovoru – nebyla Mengeleho volba povrchní, ba dokonce tvrdí, že v něm vzbudila „vášeň“:

Tehdy jsem neměl ani ponětí o mnohostranné povaze medicíny, ale zažehnutý plamen nadšení si navždy za-

chová své teplo, ne-li zářivý jas. Jak bylo možné proměnit za tak krátkou dobu někoho, kdo byl – dalo by se téměř říci – „odevzdaný“, v někoho, kdo byl „okouzlený“?¹⁸

Mengele si na svou otázku odpověděl sám, když naznačil, že jeho přítel uvolnil potenciál, který v něm již dřímал. Diesbach byl „kouzelníkem“ naplněným „krásou, vznešeností a vysokými hodnotami své vědy a umění“, který nemluvil o praktických možnostech medicíny nebo o možnosti zaměstnání. Spíše „dokázal jen – pravděpodobně zcela nevědomky – podnítit mou vědeckou zvědavost a přetavit ji v nadšení pro tak všestranný obor. Stačilo, aby mi řekl, které předměty si budu muset v prvním semestru zapsat, a mé rozhodnutí bylo neotřesitelné, jako bych na jiný předmět ke studiu ani nepomyslel.“¹⁹ Mengele povýšil zásah svého přítele „v pravou chvíli“ na úroveň mytické záležitosti a přirovnal toto setkání k setkání Odyssea s Athénou v podobě jelena. Podivná skutečnost, že svého přítele už nikdy nespátril, ho přiměla k úvaze, že šlo možná opravdu o Athénu v přestrojení.²⁰

Adolf Hitler chápal význam medicíny a měl jasnou představu o tom, jak by se měla v novém Německu praktikovat. V jednom z prvních projevů před Svazem německých nacionálně socialistických lékařů (*Nationalsozialistische Deutsche Ärztebund*, NSDÄB) tvrdil, že se sice obejde bez právníků, inženýrů a stavitelů, ale že potřebuje nacionálně socialistické lékaře: „Neobejdu se bez vás jediný den, jedinou hodinu. Nebude-li vás, zklamete-li mě, pak je vše ztraceno. Neboť k čemu je náš boj, když je ohroženo zdraví našeho lidu?“²¹ Když Hitler mluvil o „zdraví našeho lidu“, neměl na mysli pouze, nebo dokonce především blaho jednotlivců. Ústředním bodem jeho pojetí německé medicíny byla představa, že lékař není v první řadě zodpovědný za jednotlivce, ale spíše

za národ neboli *Volks*.²² Tato zásadní změna v zaměření umožnila německým lékařům léčit pacienty dříve nemyslitelnými způsoby, aniž by tím porušili Hippokratovu přísahu, která se ocitla ve zcela novém světle. NSDÄB předložila návrh nové lékařské etiky:

Od prvního dne jsme dávali najevo, že zásadní obrat v dnešním světonázoru, jehož podstatnou součástí je vítězství jednotlivce prostřednictvím prožívání „lidu“ [*Volks*], musí být vůdčím principem morálky a etiky lékařského povolání.²³

Hans Reiter, prezident Říšského zdravotního úřadu (*Reichsgesundheitsamt*), zdůrazňoval odpovědnost, která v době nacionálního socialismu připadla lékařům, když v roce 1939 napsal: „Lékař bojuje jako voják biologie za zdraví *Volku*. Pokud lékař v tomto boji selže, pak nebude žádná forma vlády schopna zajistit budoucnost tohoto *Volku*“,²⁴ a „Osud německého *Volku* spočívá zcela v rukou německého lékaře“. ²⁵

To, že zodpovědnost německého lékaře přešla z jednotlivce na národ, umožnilo vytvořit nový standard péče o jednotlivé pacienty. Francouzští historici medicíny Yves Ternon a Socrate Helman napsali:

[Lékař] musí opustit staré představy o humanitě. Má jediného pacienta: německý lid [*Volks*]. Jednotlivec není nic víc než jediná buňka celého národa. Lid je transcen-

---

1 Německé slovo *Volks*, překládané jako „lid“ nebo „národ“, nelze ve smyslu, v jakém jej používali nacisté, přeložit jednoslovně. Značí totiž „metafyzickou entitu, která má svůj vlastní život i hodnotu“. Bruns, „Turning Away“, str. 215.

dentní: je jediným Tělem. Právě toto Tělo lidu musí být zachováno a léčeno. Pro jeho zachování v neporušeném stavu není žádná oběť příliš velká. Tak jako lékař neváhá amputovat prst, aby zachránil končetinu, nebo končetinu, aby zachránil život, tak je nacistický lékař připraven využít všechnu agresi proti jedinci, který ohrožuje Lid, proti jednotlivým Němcům, a ještě pochopitelněji proti cizincům.²⁶

V případech, kdy samotná existence jednotlivce ohrožovala blaho národa, byla lékařova povinnost jasná. Dne 5. dubna 1933 Hitler požádal, aby se němečtí lékaři „se vší vervou“ angažovali v rasové otázce.²⁷

Hitlerova výzva, aby se hlavní povinností lékaře v novém Německu stala rasová hygiena, se brzy odrazila v učebních plánech lékařských fakult a v infrastruktuře profese. Zájem o tyto nové předměty vzrostl již před převzetím moci nacisty, kdy na přelomu dvacátých a třicátých let vzrostla nabídka kurzů genetiky, antropologie, rasové hygieny a eugeniky.²⁸ Založení Institutu císaře Viléma pro antropologii, genetiku člověka a eugeniku (*Kaiser-Wilhelm-Institut für Anthropologie, menschliche Erblehre und Eugenik*) v roce 1927, jehož ředitelem se stal Eugen Fischer, bylo „jednou z nejdůležitějších událostí v institucionalizaci rasové hygieny ve Výmarském Německu“.²⁹ V roce 1927 se v německém zdravotnictví objevily nové poznatky o rasové hygieně.

Volbu studijního oboru si Mengele zásadně potvrdil, když se hned první den výuky zúčastnil přednášky rakouského etologa Karla von Frische. Frisch, který v roce 1973 obdržel Nobelovu cenu za medicínu,³⁰ byl tehdy vedoucím Ústavu zoologie na Mnichovské univerzitě a proslavil se studií z dvacátých let

dvacátého století o včelách medonosných (později vyšla v angličtině pod názvem *The Dancing Bees*). Mezi studenty byl znám jako „Bees-Frisch“ a vedl úvodní přednášku pro všechny studenty přírodovědných a lékařských oborů. Právě se vrátil z přednáškového turné po Spojených státech,³¹ postavil se před obrovskou skupinu studentů a Mengele později vzpomínal, že se mu zdálo, jako by promlouval přímo k němu:

Začal zběžnou zmínkou o taxonomickém systému, prvky počínaje. Jeho řeč, jež lze označit za strohou, dokázala s pomocí jednoduchých, ale nápadných náčrtků na tabuli zprostředkovat látku velmi barvitě. Něco takového jsem nikdy předtím v životě nezažil... Jestliže nebylo samo o sobě těžké rozžehnout ve mně „vášeň k zoologii“, Frisch to dokázal nejen na chvíli..., ale tak trvale, že jsem si tento zápal uchoval celý život a až příliš často se jím nechával hřát.³²

Ve svých dalších přednáškách Frisch:

popisoval schopnost hmyzu vidět, čichat a chutnat, rybí hmat a sluch nebo rovnovážné ústrojí krabů. Vše znělo tak jednoduše, skoro žertovně, přitom šlo o výsledky zásadně důležité a převratné výzkumné činnosti.³³

Jako byl Frisch pro mladého Mengeleho strhující a inspirující, jeho profesor chemie Heinrich Otto Wieland byl pravým opakem: „považoval tuto přednášku spíše za nepříjemné přerušení svého vědeckého výzkumu než za tvůrčí příležitost pedagogicky působit.“³⁴ Ať už Wieland projevoval ve třídě jakékoli nedostatky, vynahrazoval je v laboratoři, jeho práce o žlučových kyselinách mu

v roce 1927 vynesla Nobelovu cenu za chemii.³⁵ Říká se, že zaštiťoval židovské studenty, kteří u něj studovali tím, že je vzal pod svá ochranná křídla.

I po třiceti letech vzpomínal Mengele „s radostí“ na přednášky svého profesora fyziky Waltera Gerlach³⁶ a „s úctou“ na přednášky ředitele univerzitního Ústavu anatomie Siegfrieda Molliera. Pro mladého studenta medicíny bylo „požehnáním“ mít takového učitele, napsal Mengele, s „krásným zvukným hlasem“ a „oslňujícím zjevem“: „Tento božský profesor anatomie mě – a pravděpodobně i všechny ostatní – několika slovy zasáhl až do hloubi duše a vyvolal ve mně nadšení a ochotu ke studiu.“³⁷

Mollier svým studentům radil, že dobrý lékař musí „vnímat tělo a duši jako jedno“. Mluvil o „majestátu smrti“, s nímž se budou při své práci setkávat. Později, když je Mollier učil v laboratoři anatomie, Mengele napsal, že „velký učitel“ chce, aby anatomii rozuměli do hloubky, dokonce intuitivně, nejen memorovali termíny. Šikovně ukazoval to, co bylo vidět při pitvě, „funkční vztahy a strukturální výkonnost“ jednotlivých částí lidského těla. Mengeleho obzvláště dojal Mollierův úvod na pitevně: „Celý život – i v těch nejtěžších situacích – slyším jeho působivá slova z té doby, kdy mluvil o právech mrtvých, že bychom měli k mrtvým přistupovat vždy důstojně a vážně.“ Mollier vychoval nejen generaci lékařů, ale i generaci umělců, kteří, jelikož chodili na jeho přednášky na mnichovské Akademii výtvarných umění, mu rovněž byli vděční, že pochopili a dokázali ocenit anatomii.

V krátkých přestávkách mezi přednáškami potřeboval Mengele v rozlehlém univerzitním kampusu překonávat velké vzdálenosti, což mu však ztěžovaly zdravotní problémy. Rodiče mu proto darovali auto, malý Opel, což ho odlišovalo od většiny spolužáků a přispívalo k jeho aktivnímu společenskému životu. Nicméně se zdá, že navzdory intelektuální stimulaci a evidentnímu zaujetí

pro studium je pro Mengeleho odloučení od domova a první zkušenost s nezávislostí výzvou. O tom, jak v této době smýšlel, víme pouze z jeho věcných a introspektivních úvah v autobiografickém románu z pozdějšího údobí, které možná více vypovídají o jeho následných zkušenostech, než že by šlo o přesný popis dospívání mladého muže. Psal o osamělosti a izolaci: „Právě tento pocit osamělosti, nedostatek důvěrného spojení s rodinou, nedostatek opravdového přátelství jsem v prvních semestrech prožíval tak hořce.“ Tyto pocity, jak napsal, se projevovaly v jeho „neklidu, nespokojenosti, nelibosti, povrchním vyhledávání potěšení a povrchní existenci“. Za svou izolaci převzal odpovědnost a přiznal, že byla „spíše vnitřní než vnější“ a že nepečoval o své rodinné vztahy a „nehledal upřímné přátelství“. Naznačoval, že příčina tkvěla „hlouběji v jeho osobnosti“, a nešlo o „nic víc než o zábrany“. Tvrdil, že proto, že svou izolaci nedokázal „překonat“, „maskoval tuto vnitřní neschopnost – snadno špatně interpretovatelnou – zachováváním odtažitosti, chladné neosobnosti a nespolečenské arogance“, což mohlo mít za následek, že „odrazoval všechny, kteří ke mně jinak přicházeli v přátelství a s náklonností“. Mengele své úvahy shrnul tak, že mu „více než polovinu“ života trvalo, než se vypořádal se svými zábranami, kvůli kterým se izoloval, a „kamufloval“, kterou se chránil, třebaže „jejich pozůstatky“ jsou rozestry „v celém“ jeho životě.³⁸

BONN

Po dvou semestrech na Mnichovské univerzitě se Mengele přesunul do Bonnu. Pro německé studenty bylo obvyklé, že studovali na řadě různých univerzit. Mengele před dokončením studií prošel pěti univerzitami. Možná se pro přestup rozhodl proto, že menší škola na Rýně mu poskytovala intimnější prostředí, neboť na ní ne-

studovaly ani dvě třetiny počtu studentů medicíny v Mnichově.³⁹ Snad ve snaze více se sblížit se svým okolím začal být v Bonnu politicky aktivní. Ve své autobiografii Mengele uvedl, že on i jeho spolužáci zpočátku „nebyli nijak spojeni s politickou stranou“, ačkoli byl „vychováván v národním uvědomění“, které se na škole posilovalo. Tvrdil, že cítí „neštěstí“, které Německu způsobil versailleský „diktát“. Pokud však šlo o stranickou příslušnost, přiklonil se spíše k tradičnímu „německému národnímu“ postoji svých rodičů než k národně socialistické straně, která získávala překvapivě mnoho stoupenců, včetně „starších spolužáků“, kteří mohli hlasovat v „památných“ volbách v září 1930, po nichž se nacisté vyšvihli na pozici druhé největší strany v Říšském sněmu a jejich zastoupení v něm se zvýšilo z 12 na 107 křesel z celkového počtu 577. Mengele přiznal, že „cítil silnou přitažlivost“ k programu národních socialistů i k celé jejich organizaci, ale v květnu 1931 (ve stejném měsíci, kdy měl v Bonnu imatrikulaci) vstoupil nikoliv k nacistům, ale ke *Stahlhelm*, Ocelovým přilbám, národně konzervativnímu uskupení založenému v roce 1918 s vazbami na Německou národně lidovou stranu, k níž patřil jeho otec a několik jeho učitelů z gymnázia.

Podnět k jeho rodící se politické angažovanosti přišel krátce po příjezdu do Bonnu. Zatímco postával se spolužákem u Alter Zoll, dávné části městského opevnění s krásným výhledem na Rýn, sledoval demonstraci v Beuelu, dělnické čtvrti na druhé straně řeky. Řada demonstrantů přecházela přes most směrem do centra města a nesla „krvavě rudou vlajku“ s pěticípou hvězdou. Pochozovali v „dobře známé formaci“ Rudé armády, oblečení v „ruských kabátech a brigádýrkách“. Hrozivá scéna komunistického aktivismu Mengelem a jeho přítelem hluboce otrásla, a když se rozcházeli, Mengele řekl: „Inu, víme, co se musí dělat.“ Tím jasně naznačil, že nestačí jen věřit v národ, ale je třeba něco podniknout i v boji proti hrozícímu nebezpečí ze strany bolševiků.⁴⁰

Ačkoli Mengele udělal krok k větší politické angažovanosti, nebyl ještě na cestě oddaného nacisty; mohl vstoupit do strany nebo do některé z jejích spřátelených organizací, ale rozhodl se to neudělat a zůstal příznivcem konzervativního nacionalismu svého otce. Což neznamená, že když Mengele nakonec do nacistické strany a jejího předvoje SS vstoupil, učinil tak z oportunismu nebo kvůli budování kariéry, což byla motivace pro mnohé. Mengeleho oddanost nacistickým myšlenkám a upřímná podpora hnutí plynula z vědy, která ho měla v následujících letech jeho života tak intenzivně zaměstnávat.

Mengele zůstal v Bonnu tři semestry a dokončil pátý semestr studia medicíny, což mu umožnilo přihlásit se k postupové zkoušce z lékařství.⁴¹ Tento důležitý krok, který prověřil jeho znalosti ze šesti předmětů (anatomie, fyziologie, fyziky, chemie, zoologie a botaniky),⁴² učinil 12. srpna 1932 s hodnocením „dostatečně“ (*genügend*).⁴³ Mengele se v září 1932 vrátil do Mnichova na šestý semestr studií, semestr, který překlenul období Výmarské republiky a nacistické vlády. Ve volbách 6. listopadu ztratila nacistická strana mandáty, a přestože se mnozí domnívali, že bude i nadále upadat, byl Hitler 30. ledna 1933 jmenován kancléřem. Do měsíce, pouhý týden před koncem semestru, byl vypálen Říšský sněm, což poskytlo záminku k ukončení parlamentní vlády a začátku nacistické diktatury.

Letní semestr roku 1933, sedmý semestr svých studií, strávil Mengele ve Vídni. Pronajal si od jednoho lékárníka pokoj v hezkém činžovním domě na náměstí Bennoplatz, který se nacházel blízko městského centra a nedaleko univerzitní kliniky. Šlo ovšem o nepříjemnou zkušenost, protože ve svém pokoji našel štenice.⁴⁴ Ačkoli ohledně stavu svého bytu mohl mít výhrady, neměl žádný důvod stěžovat si na kvalitu výuky, které se mu na lékařské fakultě dostalo. Mezi jeho učitele patřili Dr. Nikolaus von Jagić,

přednosta vídeňské univerzitní kliniky všeobecného lékařství, a Dr. Wolfgang Denk, přednosta univerzitní chirurgické kliniky. Denk se těšil mezinárodnímu renomé jako chirurg a učitel,⁴⁵ ačkoli se později podílel na testech srážlivosti krve, které v Dachau vyvinuli Sigmund Rascher a Robert Feix.⁴⁶ Mengele studoval také u Dr. Leopolda Arzta, přednosta univerzitní kliniky dermatologie a pohlavních chorob – ten byl v roce 1939 kvůli dřívější podpoře protinacistických režimů Dollfusse a Schuschnigga ze své funkce odvolán.

Nakonec studoval u přednosta univerzitní pediatrické kliniky Dr. Franze Hamburgera, „zarytého představitele pravicového národního (*völkish*) tábora“ a zastávce nacionálního socialismu. Od roku 1934 byl Hamburger aktivní v nacistické straně, ač byla v Rakousku zakázaná.⁴⁷ Ve vydání učebnice z roku 1940, jejímž spoluautorem Hamburger byl, se svým kolegou napsal:

Vždy byste si měli být vědomi povinností nacionálně socialistického lékaře, který má na paměti nejen jednotlivce, ale i celé *Volkskörper* [tělo lidu], v němž je jednotlivec stejně jako buňka v lidském organismu jen stavebním kamenem, jen buňkou lidu jako celku.⁴⁸

Hamburgerova klinika nejenže obhajovala eutanazii dětí s tělesným nebo mentálním postižením, ale děti běžně posílala do nechvalně proslulé nemocnice Spiegelgrund, kde byly v rámci nacistického programu „Euthanasie“ zavražděny stovky lidí.⁴⁹

Dr. Berta Aichingerová, lékařka z Lince, žila se svými dcerkami-dvojčaty Ilse a Helgou v bytě v ulici Gumpendorfer Strasse, pětadvacet minut chůze od Mengeleho sídla. Po válce Ilse, v té době již známá spisovatelka, barvitě popsala podivnou návštěvu, která se odehrála před mnoha desetiletími. Matka jim oznámila,

že Ilse a Helgu přijde navštívit „přátelský pán“, kterého zná z nemocnice.

„Co o nich chcete vědět,“ zeptala se ho [naše matka], když se objevil ve dveřích. „Mám jen pár otázek,“ řekl muž. „Dost se stydí,“ řekla matka, „zůstanu s nimi.“ Pak se [nás] zeptal, jaké to je, mít kolem sebe neustále někoho, kdo vypadá stejně jako vy. A ještě na několik méně senzačních věcí. Mezitím si mě a sestru zvědavě prohlížel... „Škoda,“ řekly jsme si, když odešel, „co ten člověk celý den dělá?“ „Zkoumá dvojčata.“ „Škoda,“ řekly jsme znovu zklamaně. „A jak že se ten pán jmenuje?“ „Jmenuje se doktor Mengele.“⁵⁰

Když jsem se zeptal Helginy dcery, výtvarnice Ruth Rixové, jestli s ní Helga o tom setkání někdy mluvila, ujistila mě, že k návštěvě došlo a že si na ni její matka „zcela určitě“ pamatovala.⁵¹ Ačkoli během svého pobytu ve Vídni nebyl Mengele výzkumníkem studujícím dvojčata ani lékařem, medicínu studoval a možná se již tehdy o výzkum dvojčat zajímal.⁵²

Někdy v té době prožil Mengele „zlom“ ve svém zdravotním stavu. Ve své autobiografii popisuje, jak, nedbaje omezení ve fyzické aktivitě, které mu způsobilo onemocnění ledvin, běžel závod na deset tisíc metrů a poté měl v moči značné množství krve. Tvrdí, že lékařskou pomoc nevyhledal a „o týden později“ byl schopen splnit požadavky k získání německého odznaku za sport a gymnastiku. V průběhu následujícího roku se jeho stav natolik zlepšil, že když v roce 1937 kvůli žádosti o životní pojištění podstoupil důkladné vyšetření, dozvěděl se, že se z nemoci plně uzdravil.⁵³

Na podzim roku 1933 se Mengele vrátil do Mnichova, kde vedle medicíny začal studovat antropologii u významného antropologa

Theodora Mollisona, z něhož se stal jeho *Doktorvater* (vedoucí; doslova „doktor otec“). „Jeden z nejplodnějších metodologických a technických inovátorů v oblasti měření a snímkování“⁵⁴ se narodil v roce 1876 otci skotského původu a německé matce a studoval na univerzitě ve Freiburgu. Vyvinul nebo zdokonalil řadu měřicích a záznamových zařízení, která pomohla standardizovat a zvýšit přesnost zásadních měření, která byla základem fyzické antropologie. Jeho standardy a pokyny pro používání fotografie v antropologických studiích měly zajistit „jednoznačné a srovnatelné“ výsledky⁵⁵ a vytvořil novou techniku zobrazování a analýzy dat, která jeho obor nesmírně ovlivnila. Kromě přínosu metodologii se zabýval i studiem krevního séra jako prostředku k rozlišování ras.

Mollison pomohl přesměrovat antropologii z „epistemologické, metodologické a konceptuální slepé uličky“⁵⁶, jak se vyjádřil historik Amir Teicher, která „hrozila podkopat nejzákladnější stavební kámen disciplíny... chápání rasy jako takové“.⁵⁷ Podle Teichera museli antropologové, aby se s touto výzvou vypořádali, „aktualizovat prostředky svého oboru... najít praktické využití své profese a... přizpůsobit se politickým ambicím německého státu“. V důsledku toho se „fyzická antropologie postupně proměnila v ‚rasovou vědu‘, propagovala populární klasifikaci ras a k dřívějším, čistě popisným anatomickým charakteristikám přidala složku kulturní a mentální“.⁵⁸ Mengeleho nový mentor Theodor Mollison v roce 1934 napíše:

Nový ideologický postoj našich lidí vedl k užití výsledků vědeckého výzkumu, které dřívější vláda přijala buď lhostejně, nebo rozmrzele. Lživé tvrzení o tom, že všichni lidé jsou si rovni, které nám předkládali po staletí a kterému nikdo doopravdy nevěřil, poskytlo záminku k podpoře méněcenných a k oslabení nadřazených.⁵⁹

Věda, kterou Mengele začal studovat, se měla stát pro novou politiku důležitým podkladem. Otto Aichel, zástupce ředitele Společnosti pro fyzickou antropologii, napsal v roce 1934:

Vůdce Adolf Hitler převedl poprvé v dějinách světa to, co jsme se dozvěděli o biologických základech vývoje národa – rase, dědičnosti, selekci – do praxe. Není náhoda, že k tomu došlo právě v Německu: německá věda vložila tento nástroj do rukou politiků.⁶⁰

Hans Weinert, profesor antropologie v Kielu, napsal v roce 1934: „dnes se biologie uznává a etabluje se jako ‚základní součást nacionálněsocialistického světonázoru‘ s dodatkem: mezi všemi vědami je antropologie... se svým praktickým využitím rasové vědy k rasové hygieně ústředním bodem veškeré biologie“.⁶¹ Přední německý vědec Fritz Lenz napsal v roce 1931, ještě před nástupem nacistů k moci, že nacionální socialismus lze považovat za „aplikovanou vědu... především aplikovanou biologii, aplikovanou rasovou vědu“.⁶² Tato symbióza vědy a politiky přenesla Mengeleho akademické snažení do jiné dimenze a připravila ho na službu v předních liniích rasového boje, který byl základem nacistického světonázoru.

Následující čtyři semestry studií figurovalo jméno Mollison na předním místě Mengeleho seznamu přednášek. Kromě klinického a teoretického studia celé škály lékařských oborů (včetně porodnictví, ortopedie a chirurgie) studoval Mengele intenzivně antropologii a přednášky s Mollisonem představovaly plné dvě třetiny hodin v jeho rozvrhu.⁶³ Brzy po nástupu nacistů k moci Mollison navrhl, aby se z antropologické sbírky patřící ústavu, v jehož čele stál, uspořádala výstava o rasové vědě.⁶⁴ Předchozí výstavu v ústavu zrušil jeho předchůdce v roce 1917, ale Mollison tvrdil, že nastal čas uspořádat výstavu novou, která by mohla být

přístupná nejen studentům univerzity, ale i veřejnosti: „Antropologická výstava chce co nejúčinněji podpořit snahu vlády probudit v celém národě porozumění rasové otázce.“⁶⁵

Mollison zdůraznil, že principy rasové vědy, již považoval za „nepostradatelný základ našeho světového názoru“, poslouží jako zdroj pro organizaci výstavy a objasní, že jednotlivé rasy mají „různé hodnoty“.⁶⁶ Historik Andrew Evans ve své knize o německé antropologii za první světové války dochází k závěru, že návrh uspořádat tuto mnichovskou výstavu, byl jasným důkazem toho, že antropologie byla nejen „plně mobilizována pro stát a národ, ale také zcela přijala rasistickou a *völkisch* perspektivu“.⁶⁷ Těch několik let, po které trvalo schválení a otevření výstavy – otevřena byla 2. dubna 1938 – se přesně krylo s obdobím, kdy Mengele spolupracoval s Mollisonem. Vzhledem k Mollisonově posedlosti výstavou a Mengeleho oddanosti tématu i svému mentorovi je zřejmě více než pravděpodobné, že Mengele hrál při pomoci s jejím plánováním a realizací určitou roli.

Jako námět své disertační práce si Mengele vybral téma, které naprosto odpovídalo tomu, jak antropologii vnímali a praktikovali v nacistickém Německu. V práci *Rassenmorphologische Untersuchung des vorderen Unterkieferabschnittes bei vier rassischen Gruppen* (Rasově-morfologické zkoumání předního úseku dolní čelisti u čtyř rasových skupin) chtěl Mengele „poskytnout ucelený obraz“ rozdílů mezi rasami, které se projevovaly v přední části dolní čelisti⁶⁸. Tento počín je třeba vnímat v širším kontextu pokusů propojit rozdíly ve fyzických vlastnostech s rasou a nakonec vytvořit „rasovou diagnózu“. Zpochybňoval dřívější pokusy antropologů rozeznat rasové rozdíly podle tvaru dolní čelisti a kritizoval je za metodologické nedostatky⁶⁹.

Mengeleho výzkum zahrnoval pečlivé zkoumání 122 dolních čelistí šesti různých rasových skupin, které byly součástí univer-

zitní antropologické sbírky. Mengele se zaměřil pouze na přední část dolní čelisti – oblast, jejíž horizontální hranice tvořily *foramen mentale* na obou stranách a jejíž vertikální hranice tvořil okraj zubní jamky a báze čelisti – a určil dvaatřicet lineárních a pět úhlových měření vztahujících se k důležitým orientačním bodům v této oblasti a odvodil devět poměrů a dalších relativních funkcí. Na základě těchto analýz zkoumal jejich hodnotu jako rasového indikátoru tak, že vytvořil *Wertigkeitsindex* neboli index významnosti, který se vypočítával porovnáním variací určité charakteristiky v rámci různých rasových skupin a mezi nimi. Čím vyšší byl „index významnosti“, tím důležitější byla daná charakteristika pro rozlišení ras. Údaje podrobil dalším analýzám týkajícím se statistických otázek přesnosti a spolehlivosti jeho měření.

Další Mengeleho úkol – prezentovat svá data co nejvhodnějším způsobem – byl nepochybně ovlivněn Mollisonem. V roce 1907 vymyslel Mollison techniku zobrazení výsledků antropometrického výzkumu rasové diferenciaci, která změnila obor a dala dramatický vizuální výraz tvrdým měřením, jež byla pro fyzickou antropologii oříškem. Tradičně se údaje shrnovaly v tabulkách se sloupci pro minimální, maximální a vypočtené průměrné hodnoty jednotlivých měření; taková prezentace poskytovala jen málo užitečné analýzy, zejména při porovnávání údajů několika různých populací, což bylo samozřejmě cílem těch, kdo rasovou diferenciaci studovali. Mollisonova metoda umožňovala porovnávat hory měření tak, že se pouhým pozorováním daly zjistit souvislosti a vlivy, které nemohlo odhalit žádné zkoumání hrubých dat.

Mollison nazval svou techniku *Abweichungskurve* neboli odchylku křivek, protože zobrazovala míru, v jaké se charakteristiky jednoho testovaného vzorku odchylují od hodnot základní skupiny. Podařilo se jí „převést číselné hodnoty na body v rovině a spo-

jením těchto bodů vytvořit křivku, čímž antropologové změnili čísla na vizuální entity. Statistická data nyní měla podobu, kterou bylo možné – možná dokonce nutné – vyhodnocovat vizuálně.⁷⁰ Mengele uznával sílu této metody: „Díky grafickému znázornění je snadné poskytnout jasný obraz charakteristik mezi jednotlivými rasovými skupinami.“⁷¹

Mengeleho závěry byly jednoznačné: „Čelisti zkoumaných rasových skupin vykazují ve svých předních částech tak výrazné rozdíly, že je možno rozlišit podle nich jednotlivé rasy.“⁷² To se ovšem s největší pravděpodobností nedá říct o jeho metodách. V jedné z mála kritických analýz Mengeleho mnichovské disertační práce konstatovali v roce 2008 Udo Benzenhöfer a jeho kolegové, že Mengeleho přístup byl v podstatě chybný, přičemž se odvolávali na to, že nepoužil nějaké statistické techniky, které měl v té době k dispozici, a kritizovali některé jeho analytické volby. Díky důkladnému zpětnému prozkoumání došli k závěru, že Mengele nemohl stanovit udržitelný koncept rasy, „protože žádný neexistoval (ani neexistuje)“. Citovali populačního genetika Luigiho Lucu Cavalliho-Sforzu v knize *Genes, Peoples and Languages* (2000).⁷³ Podobnou kritiku vyjádřil i historik Michael Kater, když napsal:

Z formálního hlediska se Mengeleho práce pohybovala přesně v těch vědeckých kolejích, v nichž byl vyškolen jeho učitel Mollison. Nicméně již na počátku Mengeleho vědecké činnosti se objevily znepokojivé známky nepřipustného subjektivismu, které nadějněho akademika stigmatizovaly již v rané fázi. Jedním z nich byla postulovaná jistota, že „rasy“ se od sebe navzájem liší... a že je tedy třeba v důsledku toho vynášet kvalitativní hodnotové soudy.⁷⁴

I Mollison měl zřejmě o kvalitě Mengeleho práce určité pochybnosti, přičemž se nezaměřoval na statistickou metodologii, ale na prezentaci: „Práce sice trpí poněkud neobratným způsobem prezentace a vyjadřování, ale lze říci, že splňuje požadavky.“⁷⁵

Navzdory tomuto vlažnému hodnocení si Mengele reputaci napravil během ústních zkoušek, které proběhly o dva týdny později. Jedenáctého listopadu 1935 skládal zkoušku z jednoho ze svých vedlejších oborů, ze zoologie, u Karla von Fritsche a vysloužil si známku II neboli *magna cum laude* (s vyznamenáním). Třináctého listopadu skládal zkoušku z antropologie, svého hlavního oboru, u Theodora Mollisona a obdržel známku I-II, která spadala mezi *magna* a *summa cum laude*. Za druhý vedlejší obor skládal zkoušku z fyziologie⁷⁶ u Philipa Broemsera a obdržel známku I neboli *summa cum laude* (s nejvyšší pochvalou, na výbornou).⁷⁷ Dne 13. listopadu 1935 byl Mengelemu po úspěšném splnění všech požadavků udělen titul doktora filozofie *summa cum laude*.

Mengele pokračoval ve studiu medicíny a v létě 1936 úspěšně složil státní zkoušku z medicíny v Mnichově. Pak bylo třeba, aby podstoupil jednoroční praxi, ekvivalent stáže ve Spojených státech, kterou vykonával od září do prosince 1936 na univerzitní lékařské klinice v Lipsku⁷⁸ a poté od 1. ledna 1937 ve Frankfurtu v univerzitním ústavu pro dědičnou biologii a rasovou hygienu.

FRANKFURT

Na Frankfurtské univerzitě působil muž, který měl v Mengeleho intelektuálním a profesním životě sehrát mimořádně důležitou roli. Byl jím baron Otmar von Verschuer, významný německý lékař a eugenik. Verschuer, který byl za první světové války důstojníkem pěchoty, studoval medicínu v Marburgu, Hamburku, Freiburgu a Mnichově a v roce 1923 obdržel lékařský titul za práci

o obsahu bílkovin v krevním séru – téma příbuzné tomu, kterému se měl s Mengeleho pomocí věnovat v letech 1943–1944.⁷⁹ Místo lékaře v Tübingenu získal díky Fritzovi Lenzovi, jednomu ze spoluautorů standardizovaného textu, který vešel ve známost jako „Baur-Fischer-Lenz“ a který údajně četl Hitler ve vězení v Landsbergu po tzv. pivním puči. V roce 1927 publikoval Verschuer pro svou habilitaci studii o genetice založenou na výzkumu dvojčat, tato metodologie se stala jeho specializací. V téže roce se Eugen Fischer, světová osobnost německého vědeckého světa, stal zakládajícím ředitelem Institutu císaře Viléma pro antropologii, genetiku člověka a eugeniku (KWI-A) a jmenoval Verschuera vedoucím oddělení genetiky, kde Verschuer pokračoval ve výzkumu dvojčat, částečně podporovaném Rockefellerovou nadací.⁸⁰

V roce 1935 Verschuer z Institutu císaře Viléma odešel a stal se vedoucím nově založeného Ústavu pro dědičnou biologii a rasovou hygienu na univerzitě ve Frankfurtu. Verschuerův vliv a působení na německou rasovou vědu v tomto období lze jen těžko zveličovat. V letech 1923–1945 publikoval nejméně 109 článků a knih a je autorem učebnice o dědičné patologii pro lékaře a studenty lékařství *Erbpathologie: ein Lehrbuch für Ärzte und Medizinstudierende*, která se dočkala tří vydání, poslední vyšlo na samém konci války v roce 1945. Verschuer také založil a redigoval časopis *Der Erbarzt* (Genetický lékař). Publikovaly a diskutovaly se v něm nápady týkající se rasové vědy a státní politiky. Samotnému Mengelemu zde otiskli několik knižních recenzí a dalších spisů.

Frankfurtský institut byl založen na jaře 1935 a slavnostně se otevřel 19. června téhož roku. Institut byl zřízen v rámci lékařské fakulty Frankfurtské univerzity a jako první svého druhu spojoval vědecký výzkum, akademickou výuku a genetickou praxi.⁸¹ Smyslem jeho existence bylo přijetí toho, že genetika a rasová hygiena jsou nezbytnou součástí vzdělávání lékařů a zároveň samo-

statným oborem lékařských studií. Činnost ústavu se soustředila na tři hlavní oblasti: výzkum, genetickou praxi a výuku. Institut se nacházel v obrovské budově na jižním břehu řeky Mohan a v jejím prvním patře zabíral padesát osm místností, kde byly kanceláře pro zaměstnance, laboratoře, vyšetřovny a další instituce, které se zabývaly veřejnou zdravotní službou. Otmar von Verschuer popsal veřejnou funkci:

Stejně jako patolog provádí pitvy, hygienik bakteriologická vyšetření a klinický lékař je vedle svých výzkumných a pedagogických povinností také vedoucím lékařem nemocnice, tak je univerzitní zástupce pro dědičnou biologii a rasovou hygienu konzultantem pro dědičnou medicínu zdravotnických úřadů a vrchním znalcem pro dědičné zdravotní soudy a vyšší soudy.⁸²

Při plnění této funkce vypracovával ústav znalecké posudky o rasovém charakteru osob.

Verschuer chtěl, aby byl jeho ústav prostřednictvím vědy a prováděného výzkumu úzce spjat s nacistickým státem:

Dějiny naší vědy jsou úzce spjaty s dějinami nedávné minulosti. Vůdce Německé říše je prvním státníkem, který učinil poznatky genetické biologie a rasové hygieny vůdčím principem své vlády. Pole působnosti naší vědy se tím rozšířilo daleko za hranice specializované vědy.⁸³

Představoval si ambiciózní výzkumný program, který by byl podporovaný státem a z něhož by stát těžil, a to na základě přesvědčení, že „praktické cíle“ mohou vyvolat důležité otázky, na něž může odpovědět „pouze neúnavný výzkum“. Tvrdil, že „živá věda

podporuje stále nový výzkum“, a poukazoval na „bohaté výsledky genetického výzkumu“, které již byly „základem rasové politiky nacionálně socialistického státu a dědičné zdravotní péče“. Předvídal rozšíření těchto zákonů a odpovídající potřebu vědecké podpory a svým postojem se nijak netajil:

Opatření, která byla dosud přijata pro dědičné ozdravení našeho národa, můžeme jen vítat, s pevným přesvědčením, že jsou správnou cestou vedoucí k rekonstrukci. Náš výzkum je a bude zodpovědný za to, že dědičná a rasová péče, v níž Německo ve světě vede, je ve svých základech ukotvena tak pevně, že se dokáže vyrovnat s každým útokem zvenčí.⁸⁴

Jeho plány zahrnovaly rozsáhlý projekt identifikace a registrace všech dvojčat v oblasti Frankfurtu, což jasně naznačovalo, že výzkum dvojčat je jedním z nejdůležitějších přístupů v oblasti dědičné biologie. Další výzkumné projekty zahrnující rodinnou anamnézu se snažily určit dědičnou patologii řady nemocí vyšetřením co největšího vzorku rodinných příslušníků postižené osoby. Touto metodou se zkoumala řada nemocí a stavů, včetně svalové dystrofie, cukrovky a některých tělesných vad, jmenujme například arachnodaktylii („nemoc pavoučích prstů“), polycytemii (nadbytek červených krvinek) a rozštěp patra. Kromě toho došlo k realizaci ambiciózního projektu, jehož cílem bylo prozkoumat celou populaci jedné oblasti v Hesensku, která zahrnovala osm vesnic, z dědičně-biologického hlediska.

Po absolvování první poloviny stáže v Lipsku strávil Mengele druhou polovinu stáže ve frankfurtském ústavu; když 1. září 1937 skončila, splnil Mengele všechny požadavky pro získání lékařského titulu a byl jmenován lékařem. Jeden měsíc pracoval v ústavu

jako dobrovolník a od 1. října v práci pokračoval jako stipendista financovaný Kerckhoffovou nadací.⁸⁵ Poté začal Mengele pracovat na druhém doktorátu, tentokrát z medicíny, přičemž jeho *Doktorvaterem* byl Otmar von Verschuer. Mengele, který už byl lékařem s licencií, tento titul k výkonu povolání nepotřeboval, byl však nezbytný pro akademickou kariéru – pro výuku nebo vedení univerzitní laboratoře či ústavu – a k jeho získání bylo potřebné další studium i dokončení disertační práce. Není divu, že téma Mengeleho druhé disertační práce bylo zcela v souladu s výzkumným programem ústavu.

Rozhodl se zkoumat příbuzné vrozené vady rozštěpu rtu, patra a čelisti – malformace, které se v souvislosti s rasovou hygienou ukázaly být obzvláště zajímavé, protože se díky novým chirurgickým zákrokům daly kosmeticky napravit, a zamaskovat tak znak, který by za normálních okolností identifikoval rasově narušeného jedince. Při zpracování svého tématu použil Mengele metodiku výzkumu rodinné historie, která se snažila identifikovat a prozkoumat příbuzné jedince s určitým znakem, aby se zjistilo, zda a do jaké míry mají shodné znaky. Předchozí výzkumy neposkytly jednoznačné odpovědi na otázku, zda je rozštěp patra genetickou vadou.⁸⁶ Studium rodinné historie založené na širokém výzkumu napříč generacemi se považovalo za slibný přístup k problematice, který, jak Mengele doufal, poskytne jasné a spolehlivé výsledky. Postup byl jednoduchý. Po výběru „specifické charakteristiky nebo anomálie“, kterou chtěl výzkumník studovat, musel identifikovat a vyhledat co nejvíce lidí s touto charakteristikou a co nejvíce jejich rodinných příslušníků. Rodinní příslušníci se pak důkladně vyšetřili, jestli se u nich nevyskytují známky dané vlastnosti, a výsledky vyšetření se zanesly do rodokmenu a statisticky analyzovaly, aby se zjistilo, zda se zkoumaná vlastnost „dědí dle mendelovských zákonů přenosu“.⁸⁷

Pro svou disertační práci vyčlenil Mengele 110 dětí, které se v letech 1925 až 1935 léčily s rozštěpem ústní dutiny na chirurgickém oddělení univerzitní kliniky ve Frankfurtu. Z těchto případů zúžil počet na sedmnáct, přičemž vybral ty děti, které žily v oblasti Frankfurtu a které trpěly rozštěpem rtu i patra. Na základě rozhovorů s rodiči dětí dokázal Mengele zrekonstruovat rodokmeny těchto sedmnácti rodin. V rodokmenech se objevily záznamy o celkem 1 222 žijících jedincích. Mengele sám vyšetřil 583 z nich, a pokud nemohl někoho navštívit osobně, prošel všechny jeho příslušné lékařské záznamy z místních lékařských ordinací. Mengele určil, že v rámci těchto sedmnácti rodin, které se staly předmětem jeho výzkumu, se vyskytlo osm případů „rozštěpového útvaru“, což je zhruba polovina z celkového vzorku. Domníval se tedy, že jde o jasnou indikaci dědičnosti.

Poté šel ještě o krok dále a ve všech sedmnácti rodinách identifikoval tzv. mikromanifestace. Mikromanifestace byla „mikroformace“ rozštěpu ústní dutiny, která se mohla projevovat různými způsoby, například jako podslizniční rozštěp, rozdělená uvula, záhyb horního rtu nebo chybně umístěné či chybějící zuby. Protože věděl, že takové znaky nejsou v běžné populaci neobvyklé, zřejmě svévolně učinil rozhodnutí považovat pro svou studii přítomnost dvou takových mikroforem za významnou.⁸⁸ Na základě tohoto měřítko určil, že třináct ze sedmnácti rodin vykazovalo buď plně vyvinutý rozštěp dutiny ústní, nebo alespoň dva mikromanifesty tohoto stavu, z čehož vyvodil závěr, že existuje „jediná dominantní dědičnost“ rozštěpu dutiny ústní. Zkoumání těchto sedmnácti rodin ho také vedlo k závěru, že „projevy závisejí na jiných vývojových poruchách“, a zaznamenal vysokou korelaci mezi přítomností rozštěpu dutiny ústní (a jeho mikroformami) a dalšími postiženími, jako je polydaktylie, syndaktylie, rozštěp páteře, meningomyelokéla, „slabomyslnost a duševní poruchy“, ⁸⁹ jakož i „benignějšími“ stavy (např. kýla).

Sám Mengele trpěl nejméně dvěma z těchto stavů, které označil za mikromanifestace ústního rozštěpu: diastémem (mezera mezi dvěma zuby) a hypodoncií (chybějícími zuby). Sám měl kýlu, což je stav, který měl relevantní souvislost s přítomností rozštěpu ústní dutiny. Michael Kater, jeden z uznávaných historiků, vyslovil domněnku, že tato skutečnost mohla hrát roli při Mengeleho výběru tématu disertační práce a rozhodně vyvolává pochybnosti o jeho objektivitě.⁹⁰ Skutečně je třeba se ptát, proč se mladý vědec, který strávil tolik času zkoumáním kostí čelisti v rámci své první disertační práce, zaměřil ve své druhé práci opět na tuto část těla. To, že pečlivě popsal existenci určitých charakteristik, které sám měl, jako přímo související s tělesnou vadou, která naopak poukazovala na další závažné vývojové poruchy, muselo něco ovlivnit.

Mengele svou disertační práci předložil a obhájil v létě 1938. Ve svém oficiálním posudku Verschuer napsal: „Disertační práce doktora Mengeleho je originální, samostatně provedená vědecká práce, jejíž provedení vyžadovalo nejen velkou píli a houževnatost při překonávání všech významných překážek, ale také bystré pozorovací schopnosti a pečlivost při prohlídkách.“⁹¹ Verschuer toto nadšené ocenění Mengeleho úspěchů a talentu zopakoval i veřejně, když práci svého studenta pochválil v časopise *Der Erbarzt*. Verschuer se v článku, v němž hodnotil úspěchy ústavu během prvních čtyř let jeho existence, rozhodl vyzdvihnout Mengeleho disertační práci jako práci, která zašla dál než práce ostatních, kteří sice prokázali dědičný základ rozštěpů dutiny ústní, nepodařilo se jim však prozkoumat jemné náznaky tohoto onemocnění v širokém přehledu rozvětvených rodin nebo zjistit souvislost s jinými vývojovými poruchami.⁹²

Mengeleho disertační práce byla o rok později publikována v uznávaném časopise *Zeitschrift für Menschliche Vererbungs- und Konstitutionslehre* (Časopis pro lidskou dědičnost a teorii konstitu-

ce)⁹³ a dostalo se jí náležitě pozornosti v mezinárodně uznávané knize *Handbuch der Erbbiologie des Menschen* (Příručka genetické biologie člověka), která ji označila za „pečlivou práci“, jež představuje „pokrok ve studiu genetické patologie rozštěpu rtu a patra, protože poukazuje na význam a roli mikromanifestací“.⁹⁴ Jiný uznávaný časopis publikoval dlouhý článek shrnující téma rozštěpů patra a Mengeleho práci označil za „rozsáhlou a důkladnou“.⁹⁵ Ještě v roce 1970 se na Mengeleho práci odkazovalo v japonské publikaci o rozštěpech dutiny ústní⁹⁶ a v článku v britském stomatologickém časopise z roku 1972.⁹⁷ Historik K. H. Roth tvrdí, že Mengeleho disertační práce měla na Verschuera významný vliv a poskytla „poslední stavební kámen pro konečné ustavení nového lidsko-genetického paradigmatu. Spolu s prvním důkazem takzvaného Crossing-Over mechanismu² u člověka, v němž Verschuerův ústav rovněž sehrál vedoucí úlohu, vznikla nová lidsko-biologická základní věda, která se chystala dát vědecký základ teoriím selekce“.⁹⁸

V závěru druhé disertační práce se Mengele nevyjádřil k eugenickým důsledkům své práce, jak to učinil jiný vědec, kterého citoval ve své práci na stejné téma z roku 1931. Bylo to zholder zbytečné, protože 14. července 1933 byl vyhlášen Zákon o předcházení geneticky postižených potomků známý jako Zákon o sterilizaci, který vstoupil v platnost v lednu 1934. Tento zákon umožňoval povinnou sterilizaci každého občana, u něhož se podle názoru „genetického zdravotního soudu“ projevila některá ze seznamu stanovených genetických poruch: „každá osoba trpící dědičnou chorobou může být zbavena schopnosti plodit děti chirurgickým zákrokem [sterilizací], pokud je prokázáno, že... je velmi pravdě-

---

2 proces, kdy dochází k fyzické výměně genetického materiálu mezi molekulami DNA dvou homologních (stejných) chromozomů (pozn. překl.)

podobné, že děti, které by mohla zplodit, by zdědily nějakou závažnou tělesnou nebo duševní vadu“. Pokud jde o rozštěpy ústní dutiny, „kvazioficiální“ komentář k zákonu říká: „Osoba se zaječím pyskem může být sterilizována, pokud její potomci nebo jiní pokrevní příbuzní vykazují závažnější formy rozštěpů v oblasti obličeje... nebo jiné závažné dědičné abnormality.“⁹⁹

Mengeleho práce s „důkazem“ o vysokém stupni dědičnosti rozštěpů ústní dutiny a jejich souvislosti s dalšími vývojovými poruchami posloužila jako podklad pro legislativu, jejíž prosazování vyústilo v období od jejího přijetí v roce 1934 do začátku druhé světové války i. září 1939 v nucenou sterilizaci 375 000 osob. Zákon o zdraví manželů, vyhlášený v září 1935, zakazoval sňatek zdravé osoby s někým, kdo měl dědičnou vadu, včetně osob s rozštěpem ústní dutiny. Úprava tohoto zákona z roku 1936 zakazovala také sňatky zdravých osob s osobami, které byly sterilizované podle jiných právních předpisů.¹⁰⁰

MENGELE VSTUPUJE DO NACISTICKÉ STRANY

Jakmile se nacisté v lednu 1933 dostali k moci, po březnových volbách ji upevnili a přijali zákony, které zavedly diktátorskou vládu, vstupovali mnozí narychlo do strany, protože viděli ve spojení s vládnoucí stranou jisté výhody. Nová oportunistická příslušnost k nacistické straně byla vnímána jako ohrožení její ideologické čistoty a jako urážka a výzva pro ty, kteří se k ní přidali z odhodlání a prozíravosti. V rámci boje proti tomuto fenoménu a kvůli ochraně před těmito opozdílci-jánošíky se strana v dubnu 1933 rozhodla od 1. května na blíže neurčenou dobu zavést zákaz dalšího členství ve straně, s výjimkou členů Hitlerjugend, kteří dosáhli plnoletosti po roce 1933, a velmi malého počtu dalších. Strana tento zákaz